

Van fraudeur tot acteur, van Onstee tot Onzin. Kleipijpen met het huur- en verhuurkantoor van Jan Onzin

Bert van der Lingen (bertvanderlingen@casema.nl)

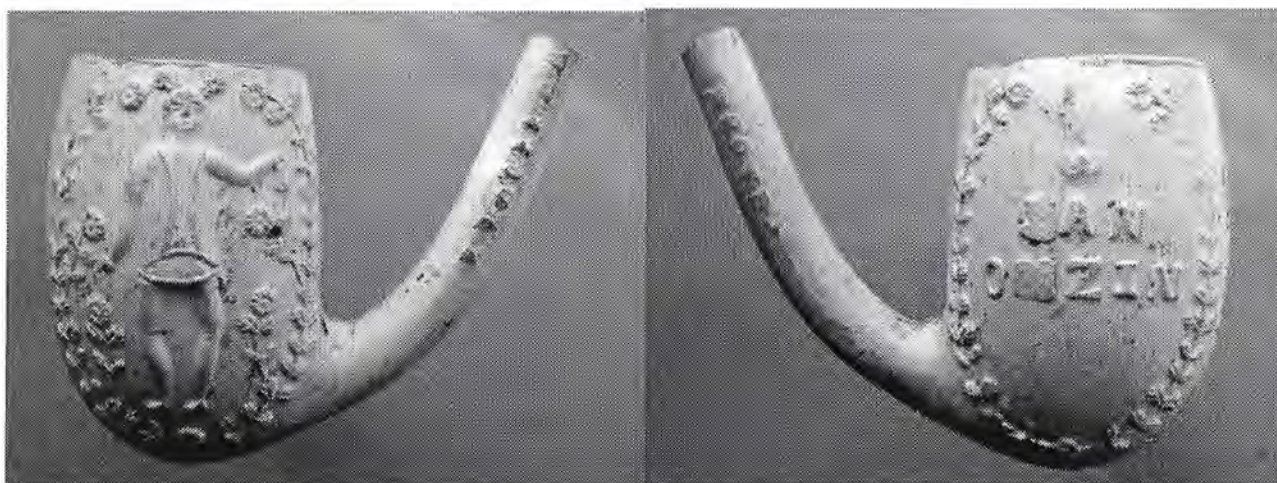
Vanaf 1860 zien we een nieuw soort afbeelding op rookpijpen die veelal is gebaseerd op gebeurtenissen van lokaal of nationaal niveau. Sommige van deze voorvallen hebben de geschiedenisboeken niet gehaald en zijn uit ons geheugen gewist. De hieronder afgebeelde opmerkelijke pijp, die regelmatig als bodemvondst wordt aangetroffen, is naar aanleiding van een dergelijk voorval gemaakt. De pijp verwijst naar de Amsterdammer A.J. Onstee, directeur van een huur- en verhuurkantoor en veroorzaker van een oproer dat tot veel zaken aanleiding gaf, waaronder de productie van de Onzin pijpen en als laatste, bijna 150 jaar later, dit artikel.

Afb. 1. Mosterdlepel, ongemerkt. Gouda, 1861-c.1870. (Coll. Aad Kleijweg)

De pijp, een zogenaamde mosterdlepel, heeft in complete toestand een schuin omhoogstekende korte steel met knopmondstuk. Tussen bladertakken staat links op de ketel een man in een fraaie kamerjas met in zijn handen een geldbuidel en een etui met waardepapieren. Aan de muur hangen bordjes met de teksten: "HUUR", "VERHUUR" en "GROOTBOEK"

en er staat een lage lessenaar met inktpot en ganzenveer. Tussen bladertakken op de rechterzijde van de ketel lezen we "HUUR EN VERHUURKANTOOR VAN JAN ONZIN". (Afb. 1) Een variant op deze voorstelling heeft een minder fraaie graving en laat een persoon zien in een driedelig pak. Op deze pijp draagt Onzin een gouden bril die ook in de latere pamfletten over hem belicht wordt en hij heeft twee (eiken)blaadjes boven zijn hoofd. Onder een kroon op de rechterzijde staat: "JAN ONZIN". Zowel afbeelding als tekst staan binnen bladertakken en bloemen. Op de steel links lezen we W, WAGENAA[,] en rechts IN GOUDA. (afb. 2) De tekst is op losse koperplaatjes in de persvorm bevestigd en op slordige wijze in de klei gedrukt. Willem Wagenaar was werkzaam in de periode 1833-1879.

Afb. 2. Mosterdlepel, Jan Onzin. Gouda, Willem Wagenaar 1861-c.1870. (Coll. Lia Schouten)

Een afwijkende en weinig voorkomende pijp met dit thema heeft een ovaal model met op de linkerkant de tekst "HET HUUR EN VERHUUR KANTOOR" en op de rechterkant "VAN JAN ONZIN", beide tussen guirlandes van eikenblad en bloemen. Deze pijp is op de hiel gemerkt met *GN gekroond* en vervaardigd door de Goudse fabrikant Frans Simon Sparnaaij (werkzaam 1859-1880). (Afb. 3) De Onzin pijpen zijn tussen 1861 en circa 1870 gemaakt.

Het huur- en verhuurkantoor

De vroegste vermelding over de uit België afkomstige en in Amsterdam woonachtige Onstee dateert uit 1834. In dat jaar breekt brand uit in zijn woning op het Damrak.¹ Hij is dan nog kruidenier. In 1845 richt hij een

¹ *Zierikzeesche Courant*, 22 augustus 1834, p.2.

huur- en verhuurkantoor voor dienstpersoneel en dienstboden op dat tot doel heeft de "zedelijke verbetering van den dienstbaren stand".² In zijn

Afb. 3. Ovaal model. Hielmerk GN gekroond. Gouda., Frans Simon Sparnaaij 1861-c.1870. (Coll. Freek Mayenburg)

kantoor op de Nieuwezijds Voorburgwal 220 ontvangt hij geïnteresseerden die op zijn advertenties reageren. Ook schrijft hij tegen betaling brieven en andere documenten, waarschijnlijk op een lessenaar zoals op de pijp staat afgebeeld. Onstee moet een bijzonder personage zijn geweest met een opmerkelijk karakter. Dit valt ondermeer op te maken uit zijn bedrijfs-advertenties, waardoor hij niet alleen in Amsterdam maar in heel Nederland een bekend figuur is geworden. Verschillende kranten nemen zijn advertenties over en plaatsen ze als kort binnenlands nieuws. In 1846 lezen we bijvoorbeeld: "Onstee levert het negende wonder namelijk 37 koetsiers finaal bekwaam niet alleen, maar ook vrij van sterken drank."³ Een jaar later zoekt hij via een opmerkelijke advertentie een dame die minimaal 12 duizend gulden heeft te besteden, voor een "hoogst geleerden vermogende

² *Goessche Courant*, 13 oktober 1845, p.2.

³ *Weekblad van Den Helder en het Nieuwediep*, 2 november 1846, p.3.

heer".⁴ In 1848 wordt de volgende advertentie gebruikt om een vrolijke noot aan het binnenlands nieuws te geven: "Ook zijn aan het huur- en verhuurkantoor van A.J. Onstee verkrijgbaar: Eene fraaije collectie bijzonder bekwame Buvet- en Winkel jufvrouwem van 20 tot 40 jaar, zedelijken wandel en uiterlijk beschaafde opvoeding."⁵ In 1856 schrijft hij over zijn mannelijke en vrouwelijke dienstboden in een 'reclamefolder' aan Alb. Haerten aan het Singel: "zij beloven met de meeste belangstelling alle orders en opgaven promptelijk en accurat te zullen uitvoeren en volbrengen. Verkrijgbaar, als: huisbewaarders, oppassers, kantoor of andere loopers, schoonmaaksters, werksters, naaisters, noodhulpen, minnen, bakkers, loopmeisjes, huisknechts enz. allen voorzien van goede attesten".⁶ Zie ook de advertentie op de binnenkant van de achterkaft.

Door dergelijke advertenties vestigt Onstee niet alleen de aandacht op zijn bedrijf, maar vooral op zijn persoon. Na het overlijden van Jan Schenkman, Amsterdams onderwijzer, dichter en schrijver van kinderboeken lezen we: "Er is iemand overleden, die zonder op den naam van dichter aanspraak te mogen maken, zich door zijn rijmen eene niet minder algemeene bekendheid heeft verworven dan wijlen zijn stadgenoot Onstee door zijne advertentiën."⁷ Ook Multatuli noemt hem in een van zijn stukken. Als twee dames hem verzoeken verzen voor hen te schrijven verwijst hij ze in eerste instantie naar Onstee of Schenkman.⁸ Directeur Onstee is alom bekend en wordt soms alleen met zijn beroep aangeduid, zoals in een bericht naar aanleiding van zijn Koninklijke benoeming in 1853: "Men verneemt met genoegen, dat door Z.M. den Koning tot ridder der Eikenkroon benoemd is, onze verdienstelijke stadgenoot –directeur van het huur- en verhuurkantoor voor vrouwelijke dienstboden."⁹ Mogelijk zijn de blaadjes en de kroon op afbeelding 2 op spottende wijze aangebracht om naar deze benoeming te verwijzen.

---

⁴ Advertentie in het Handelsblad, 21 juni 1847, overgenomen door de *Vlissingsche Courant*, 23 juni 1847, p.2.

⁵ *Weekblad van Den Helder en het Nieuwediep*, 24 april 1848, p.3.

⁶ Stadsarchief Amsterdam, Handschriften GK-37, A.J. Onstee en zoon aan Alb. Haerten, Amsterdam, mei 1856.

⁷ *Heldersche en Nieuwedieper Courant*, 10 mei 1863, p.1.

⁸ Multatuli, *Ideeën van Multatuli II*. Amsterdam, 1880. (Overdruk uit den Tydspiegel, november 1860.)

⁹ *De Tijdspiegel*, 1853, Deel 1, p.160.

De Amsterdamse beurs en oplichting

Naast zijn huur- en verhuurkantoor en activiteiten als schrijver en 'adviseur', bezoekt Onstee ook de Amsterdamse Beurs. Daar komen steeds meer berichten over zijn frauduleuze praktijken. Hij zou, "door hoogdravend gestelde advertenties argeloze lieden, vooral vrouwen en meisjes, met prachtig voorgespiegelde betrekkingen die niet bestonden naar zich toe lokken, met als doel hen op te lichten."¹⁰ In hetzelfde artikel lezen we ook dat hij goedlopende maar niet bestaande bedrijven aanbiedt. Geïnteresseerden moeten voorschotten betalen waarvan zij nooit iets terug krijgen. Deze inkomsten noteert hij in zijn grootboek, dat later een belangrijk aspect wordt in de pamfletten over Onzin en ook op de pijpen is afgebeeld. Er komen regelmatig klachten bij justitie, maar telkens weer glipt hij door de mazen

Afb. 4. Onstee wordt van de Beurs gegooid. (In: *Moet Onzin ook Ons: T wezen?* Amsterdam, 1861)

¹⁰ 'Hondje: een vreemde late echo van een oud rumoer', *De Groene Amsterdammer*, 5 oktober 1940, p.17.

van de wet. De kooplieden dulden hem niet langer en hij wordt van de beurs gegooid. Desondanks blijft hij terugkomen, waardoor relletjes ontstaan. Op 12 april 1861 wordt hij opnieuw van de beurs gedrongen. Juist op die dag is de koning in de stad, die gehuldigd wordt vanwege zijn optreden bij de watersnood. Er is veel volk op de been en als Onstee de trappen van de beurs wordt afgeduwd (afb. 4) belandt hij in het publiek dat zich massaal tegen hem keert waarna hij wordt mishandeld. Hij roept de hulp in van de politie maar ook die wordt aangevallen, waarna ernstige ongeregelheden uitbreken waarbij gewonden vallen. Onstee wordt onder begeleiding van dragonders naar het politiebureau gebracht *“terwijl het volk in hoogen graad opgewonden, de troep volgden”*. Men verwacht dat, wanneer geen maatregelen tegen Onstee worden genomen, meer ongeregelheden zullen volgen.¹¹

Onstee wordt Onzin

Het oproer en de rellen rond Onstee heeft een enorme impact op de Amsterdamse bevolking. Abraham van Lier, eigenaar van Grand Théâtre des Variétés, ziet hierin een commerciële uitdaging door vrij snel na het voorval met een blijspel over Onstee te komen. De première van het toneelstuk *Het huur- en verhuurkantoor van Onzin & Co.* is een enorm succes.¹² Op last van de politie wordt kort voor de première de naam Onstee veranderd in Onzin. Deze rol wordt vertolkt door de komiek Ben van Lier, een broer van de theater directeur.¹³ Onstee draagt buitenshuis een zwart driedelig pak met hoge boord en witte das (afb. 2) en in zijn kantoor waar hij “adviezen” geeft een chambercloack (afb. 1). Door een truc koopt Van Lier de chambercloack van Onstee die hij, tot groot genoegen van het publiek, op het toneel draagt. Ze zijn razend enthousiast en als Onzin, teruggeroepen met gejuich voor het gevallen gordijn verschijnt, *“met den hoogen hoed en de witte das, om zich te verontschuldigen dat hij geen tijd had nog meer te komen buigen omdat hij “naar de Beurs” moest, dan gilden de menschen ’t uit van de pret.”*¹⁴ Twee maanden na de première is het blijspel al in de schouwburgen van Den Helder en Leeuwarden te zien en overal trekken ze volle zalen.¹⁵

---

¹¹ *Goessche Courant*, 15 april 1861, p.12.

¹² *Het huur- en verhuurkantoor van Onzin & Co.*, Grand Théâtre des Variétés onder Directie van A. van Lier Jz. (Programmaboekje, 1861) Coll. Theater Instituut Nederland, Amsterdam (nr. PB0010738)

¹³ M.B. Mendes da Costa. *Toneel-herinneringen*. Deel 1. Leiden, 1900, p.125.

¹⁴ *Utrechts Nieuwsblad*, 19 juni 1899, p.9.

¹⁵ *Heldersche en Nieuwedieper Courant*, 21 en 28 april 1861, p.3 en *Leeuwarder Courant*, 16 en 17 mei 1861.

Naturalisatie

In de gemeenteraad mag Onstee zijn zaak niet bepleiten, waarop hij een jaar na de rellen bij de beurs naturalisatie aanvraagt. De Tweede Kamer der Staten-Generaal verwerpt het wetsvoorstel hiertoe met 31 tegen 16 stemmen.¹⁶ Een onbekende auteur schrijft hierover op spottende wijze zeer bedroefd te zijn: *“De man, die door zijn advertentien zoveel aan belasting heeft opgebracht, die misschien nog wel een “knecht of koetsier, finaal vrij van den zoo verderfelijken sterken drank” aan een der tegenstemmers bezorgd heeft. En wat een onvoorzigtigheid! Want hoeveel was het waard geweest, bij het eventueel bedrijven van onzin (dat den besten, en ook mij zelve dus, overkomen kan), altijd een “Nederlander” te bezitten, op wien men zich kan beroepen als nog sterker voorbeeld van het geven van onzin! Geen Kamer, geen ministerie, geen partikulier mogt het verkrijgen van zulk eene zeldzame gelegenheid laten voorbij gaan.”*¹⁷

Publicaties en commercie

Onstee wordt na de première van het blijspel van Van Lier in april 1861 het middelpunt van spotternij. (Afb. 5) Er komen allerlei verzen, brochures en pamfletten op de markt waarin zijn praktijken aan de kaak worden gesteld.¹⁸ Zo verschijnt kort na de première in het theater de brochure van Onzin (Onstee) tegen Liereman (Van Lier), waarin hij zich afzet tegen de acteur die hem in zijn ogen op het toneel onterecht belachelijk maakt. Over de fraaie kamerjas die Van Lier op het toneel draagt en die we ook op de pijp zien, schrijft hij:

*Die eedle chambercloack, waarin 'k zoo menigmaal,
Als pronk van Amsterdam, met echte Turkse praal,
Hier op mijn stoep mijn pijp, mijn lange Goudsche, rookte,
En deftig, net als waar' 'k een schoolopziener, smookte.*¹⁹

---

¹⁶ *Heldersche en Nieuwedieper Courant*, 29 mei 1862, p.2.

¹⁷ *De Nederlandsche Spectator* nr. 22, 31 mei 1862, p.174.

¹⁸ O.a.: *Protest van Vader Onzin & Co. (chef van het huur- en verhuurkantoor), tegen den Amsterdamschen Liereman*. Amsterdam, 1861. [Hebbende het geacht in ons belang, -dat van het Vaderland, dat van de geheele wereld, -alle planeten kometen inclus, om te protesteren tegen de handelingen van het onbeschaafd publiek]; *Vader Onzin & Co. in al zijne nietigheid ten toon gesteld, door den verontwaardigden Liereman*. (antwoord op Onzins berucht protest). Amsterdam, 1861. [Met het doel om Vader Onzin, als boven gezegd, zijn protesteren duur betaald te zetten, en hem eens duchtig zijn tabbert uit te schuieren, ten nutte van het beschaafd en onbeschaafd publiek]; *Moet Onzin ook Ons: T wezen?* Amsterdam, 1861 en *Een fabeldicht uit den tegenwoordigen tijd, of de helden van den dag: Onzin en Liereman*. Amsterdam, 1861.

¹⁹ *Protest van Vader Onzin & Co.*, 1861.

Door de bekendheid van het blijspel werd er ook commercieel geprofiteerd. Koek- en suikerbakkers beelden Onzin met kamerjas af in banket en gebrande suiker en er verschijnen souvenirs met zijn afbeelding, waaronder de hier besproken pijpen, waarvan de betekenis verloren was gegaan. Het is niet bekend hoe de distributie van deze pijpen verliep. Werden ze door tabakswinkeliers verkocht of wellicht na de toneelvoorstellingen aan bezoekers van de schouwburg aangeboden? Waarschijnlijk heeft de Onzin rage lang aangehouden. De schrijver van het stukje in de Groene Amsterdammer hoorde in 1940 nog een aftelrijmpje gebaseerd op een liedje van tachtig jaar eerder:

*Een, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven;
Onstee is van de beurs gesmeten;
Onstee hier, Onstee daar;
Onstee is een zwendelaar.*

De kinderen in de Jordaan hadden ondermeer het woord Onstee vervangen door hondje. De overgrootmoeder van de kinderen kon zich het oproer van 1861 zelfs nog herinneren.

Onstee hoefde maar een paar jaar met de spotternij over zijn persoon te leven. Hij overleed op 25 februari 1863 in de Rozenboomsteeg te Amsterdam. *“Uiterlijke teekenen van rouw zullen, ter nagedachtenis van ZEd., niet worden gedragen. Van dien onzin hield Onstee niet. De zaakjes worden door de weduwe, op den vorigen voet, op de Oudezijds Voorburgwal, gecontinueerd.”*¹

Grand Théâtre des Variétés
van Amsterdam.

onder Directie van **B. VAN LIER EN Co.**
staande met zijn welingerigte en door Gaz verlichte Schouwburgtent
op de Rutue te *Leyden*, N°. 3 van het Paardenspel af.

Op **WOENSDAG 24 JULIJ 1861**,
Eene tweede Voorstelling van

HET HUUR- EN VERHUURKANTOOR VAN ONZIN EN Co.

Blijspel met Zang in 3 Bedrijven, waarin de Directeur **B. VAN LIER** de wel bekende hoofdrol van **Onzin** vervult. Na hetzelfde:

Koppigheid, Eigenzinnigheid en Stijfhoofdigheid.

Vrolijke Vaudeville in 1 Bedrijf, naar het Hoogduitsch, door **H. Edw. CAPADOSE**.
Aanvang ten 8 ure.

Prijzen der Plaatsen: 1e Rang 99 Cts; 2e Rang 75 Cts; 3e Rang 50 Cts;
4e Rang 30 Cts. Plaatsen zijn dagelijks te bespreken à 10 Cts extra.

Afb. 5 Aankondiging van de opvoering van het blijspel over Jan Onzin in Leiden. (Leydse Courant 24-07-1861)

¹ *Heldersche en Nieuwedieper Courant*, 5 maart 1863, p.1.

PKN-stand op de keramiekmarkt in Gouda. Met v.l.n.r. Lia Schouten, Jan van Oostveen en Fred Tijmstra.

tyd en de ongehoorzaamheid van 't menschdom. — Aangeboden by Onstee te Amsterdam, eene uitgelezen collectie jufvrouwen van allerlei godsdienst en tot alles in staat, en 24 meiden, finaal drankvry, mitsgaders eene groote quantiteit huis- lys- tuin- pakhuis- en fabriekknechts, oppassers en klerken. — Drie Amsterdamsche wykmeesters roepen de alge-

Advertentie uit de Vlissingse Courant van 2 februari 1848, waarin Jan Onstee personeel aanbiedt. Zie artikel op pagina 2268